

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
TARAFINDAN YILDA BİR ÇIKARILIR

Cilt: XXX

HALLAC-I MANSUR

Ar. Gör. Ethem CEBECİOĞLU

Hallac'ın Yaşadığı Çevreye Genel bir Bakış:

Abbasi Devleti'nin başkenti olarak Halife Mansûr tarafından VIII. asrın 60 ncı yıllarında inşâ edilen Bağdad'ın planı, daire şeklinde düzenlenmişti. Bu hilafet merkezi, önceleri Medinetü's-Selâm adıyla anılmaktayken, kısa sürede kurulduğu yerde eskiden Bağdad adlı bir köy olması sebebiyle, halk arasında o isimle şöhret bulmuştu. Fakat bu Medinetü's-Selâm adı, resmen daha bir kaç asır süreyle kullanılmaya devam etmiştir. Etrafı duvarla çevrili dört kapılı bu şehir, mevzii itibariyle Dicle'nin Batı yakasında yer almaktaydı. Şehrin bu dört kapısı, ortada saray ve Mansûr Camii'nin yer aldığı büyük meydana açılyordu.

Halifeler, kendilerini İran askerî aristokrasisine uygun düzende teşekkül eden Türk birlikleriyle kuşatmış bulunuyordu.

Devletin idarî işleri için yedi divan kurulmuş olup, diğer devlet memuriyetleri, vezirlik, ordu komutanlıkları ve kâdi'l-kudât gibi adli, askerî ve idarî görevlere ayrılmıştı.

Şehir, başkent hüviyeti taşıması sebebiyle, ülkenin her tarafından, çeşitli ırk, ve mezhepten insanlarla dolmuştu. İşte bu mozaik oluşum, iç karışıklıklara, isyanlara, çapul olaylarına yataklık edebilecek sebepleri kolaylaştırıyordu. Meselâ III. yüzyılın başlarında Bağdad'da, kuvvetli ve düzenli manzarasıyla A y y â r zümresi, etkinliğini o derece artırmıştı ki, Emin ile Me'mûn arasındaki iktidar mücadelelerinde çok önemli bir rol oynamıştı¹.

Yine Hanbelilerin III. hicri asrın son çeyreğinde ihtikâr yapanlara karşı giriştiği ayaklanma, oldukça zor bastırılabilmişti².

1 Barthold (Dr.W.), Köprülü (Prof. Dr. Fuat), İslâm Medeniyeti Tarihi, ss. 157-8, Ankara 1977.

2 Massignon (Louis), İslâm Ansiklopedisi, c. V. s. 169.

Gulam Halil'in Bağdad sufilerine karşı giriştiği fitne hareketi de, şehirdeki kaotik yapının apayrı dramatik bir cebhesini göz önüne serer³.

Ayrıca, h. 278 / m. 891'de Karmatî İsyanı ülkeyi baştanbaşa etkilemişti⁴.

Bütün bunların yanı sıra Bağdad, ülkenin iç dinamiğini etkileyen ticaret yollarına uğraklık edecek bir odak noktasında bulunması sebebiyle, daha da hareketlilik kazanmıştı⁵.

Bu asırda Abbasiler, ilim ve maarifin yükselmesi için gösterdikleri çabayla da dikkati çekmektedirler⁶.

Özellikle Câhız (ö. 256 / 869) ve Kindî (ö. 260 / 873) bu devirde fikrî ve ilmî seviyenin nereye ulaştığını gösteren iki önemli simadır⁷. Yine bu asır, diğer ilimler için de altın yıl sayılır. Çünkü bu asırda İslâmî ilimler şekillenmiş ve doktriner ilimler haline gelmişlerdir. Bu asırda hadis sahasında Buhârî (ö. 256 / 870), tefsir ve tarihte Taberî (Ö. 311 / 923) gibi otoriteler bu konuda örnek gösterilebilir. Mu'tezile içinde yetişip, yepyeni kelamî bir ekol te'sis eden el-Eş'arî (Ö. 330 / 941) ile Matürîdî (Ö. 333 / 944), yine bu asırda yaşamışlardır.

Bu asır, hemen her ilmin olgunluk dönemine şahit olduğu gibi, tasavvuf konusunda da aynı durumu yaşamıştır. Mısır'da Zünnun el-Mısri etrafında ekolleşen tasavvuf, Bağdad'da da kendine Cüneyd tasavvuf çevresini bulmuştu. Biz buna Bağdad Tasavvuf Okulu diyoruz. Bu okul, diğer sufi okullardan ayrılan bazı özelliklere sahipti. Cüneyd'in ifadesine göre, Bağdad okulu mensuplarına şath (taşkınlık) ve ibadet; Horasanlılara kalb ve sehâ; Basralılara zühd ve kanaat; Şamlılara hilim ve selâmet; Hicazlılara sabr ve inâbet verilmişti.⁸

Bağdad sufi ekolü yalnız o devrin İslâm düşüncesini etkilemekle kalmamış, aynı zamanda tâ bugüne kadar gelen bütün tasavvuf okullarına derin tesirlerde bulunmuştur. Bu okul Allah ve insan mes'elesini vaz' edip, Allah hakkındaki bilgiyi istidlâl ile değil, tecrübe ile alma gereğini ortaya koymuş ve amele ağırlık vererek şeriatın emirlerini arkaya atmak isteyen bir takım sapıkların karşısına çıkmıştır⁹.

3 Ateş (Prof. Dr. Süleyman), Cüneyd-i Bağdadî, Eserleri ve Mektupları, ss. 40-2. İst.

4 Ateş, a.g.e. s. 5.

5 Barthold, a.g.e. s. 160.

6 Barthold, a.g.e. s. 29-33.

7 Aynı yer.

8 Ebu'l-Mehâsin, Yusuf ibn Tagriberdî, en-Nücümü'z-Zâhire, c. III., s. 169, Mısır, 1932.

9 Ateş, a.g.e., s. 5.

Hallac'ın Çağdaşı Bazı Önemli Sufiler:

1- Serî es-Sakati (Ö. 259 / 850) Cüneyd-i Bağdadi'nin dayısı olup zühd ve takvasıyla meşhurdur. Sülemî'ye göre Serî, Bağdad'da ilk defa tevhid ve hallerin hakikatleri hakkında konuşan kimsedir. Birine bir şeyler öğretmek istediği zaman, Sokrat'ın metodunu kullanıp sorular sorarak sonuca ulaşırdı¹⁰.

2- Hâris el-Muhâsibi (Ö. 243 / 857): Basralı olup sonradan Bağdad'a gelmiştir. Uluhiyyet şuurunu mücerred planda değil, şeriatla beraber yürütmek istedi. Mu'tezile ile olan münakaşalarında aktif bir yol takip etti. Kelâma skolastik bir açıdan baktı. Fakat bu sahadaki münakaşalarında açık bir dil kullandı.

Ama onun asıl şöhreti, ahlakîyatçılığındaki ve ruhiyatçılığındaki orijinallindedir. Bunu merhale merhale daha yüksek bir ahlâkî safiyete çıkarmak maksadıyla ruha dikkat ve itina göstermek, Muhasibî'nin başlıca ilgilendiği konu idi. O, tevhid ve fenanın tasavvufî anlamıyla, sufî muasırlarının sembolik ifadeleriyle pek ilgilenmemişti. Talebelerini, bazı mutasavvıfların şatahlarına ve tehlikeli ifadelerine karşı uyarıyordu. O, açıkça ruhî sarhoşluklardan, vahdet-i vücütçü nazariyelerden uzak kalmıştı. Yine Muhasibî sırrî meselelere dalmadığı gibi, talimlerini açık ve aklın ışığı altında görülebilecek meselelere hasretti. Mutezileye, Mutezilenin metodunu kullanarak cevap vermesi, Ahmed İbn Hanbel'in takdirini celbetti.¹¹

Eserlerinden şu ikisi çok önemlidir:

- a) Kitabü'r-Riâye li-Hukûkillah ve'l-Kıyami bihâ
- b) Kitabü't-Tevehhüm.

3- el-Kantarî (Ö. 260 / 873): Bağdad'da zühd ve takvasıyla ün sağlamıştı. Az yemek yer, çok ibadet ederdi.

4- Ebu'l-Hafs el-Haddâd (Ö. 270 / 883): Cüneyd onun **hakaik** ehlerinden olup yüksek ilimlere sahip bulunduğunu, çok derin konuştuğunu söyler. Fütüvvet ve sehâ konusunda maruftu. Fakat tasavvufu zühdi bir hayat üzerine değil, zarif konforlu bir hayat üzerine kurulu estetik bir tasavvuf idi. Zaten mensup olduğu Horasan Okulu tolerans

10 Serrâc, Ebû Nasr Abdullah ibn Ali, el-Lüma', s. 240, Mısır 1960.

11 Ateş, (S.), a.g.e. s. 30.

yönüyle temayüz etmiş bulunuyordu. Bu lüks hayat, onun tasavvufî bir hayat sürdürmesine engel teşkil etmemiştir¹².

5- Yahya b. Muâz er-Razî (Ö. 258 / 871): Marifet konusunda görüşleriyle tanınmıştır.

6- Ebû Yezid Tayfûr el-Bistâmî (Ö. 261 / 874): Şatah sözleriyle meşhurdur. Tevhid konusundaki görüşleri meşhurdur. Halk arasında popüler bir kişiydi.

7- Yusuf ibn el-Hüseyn er-Râzî (Ö. 304 / 916): İran asıllı olup, üslûbunun sadeliğiyle temayüz etmiş olup, ortaya koyduğu bir meseleyi gayet vuzuhlu olarak açıklardı.¹³

8- Cüneyd-i Bağdadî (Ö. 298 / 910): Bağdad'da doğmuş olup, Bağdad Okulu'nun şeyhidir. Hassas aydın bir şuurun temsilcisidir. Tevhid inancını, Allah'la bir olma fikirlerini işlemiştir. A'râf suresi 172. âyetindeki misak'ı, kendi tasavvufî düşüncesine başlangıç noktası yapmıştır.¹⁴

9- Harrâz (Ö. 286 / 899): Bağdad'da doğup, Mısır'da vefat etmiştir. Fena ve bekâ konularını işlemiştir. Harrâz'a göre nefis temayyülleri kalbe ve ruha muhalefet eden şehvî bir ben değil, kendisinden yeme içme ve iştahının yayıldığı biyolojik bir prensiptir. İnsan tabiatı, nefisten üstün ve farklıdır. Allah'ın, aşkın (müteal, transandantal) bir varlık olması sebebiyle insana yakın olduğunu söyler.

10- en-Nurî (Ö. 295 / 907): Bağdad'ın meşhur sufilerindedir. Mahabbet ve aşk konularından bahseder. Sema ile meşgul olanlardandır.

11- İbn Kerrâm (Ö. 255 / 868): Mutasavvif olduğu kadar, hatta daha fazlasıyla, kelâmcıdır. Çok seyahat etmiş, vaazlarda bulunmuş, aşırılıklarından, mübalağalı konuşmasından ötürü sık sık hapsedilmiştir.

12- Ebu Abdullah Muhammed b. Ali b. Hüseyin et-Tirmizî (Ö. 285 / 898):

Hakim Tirmizî adıyla şöhret bulmuştur. Hadis, tasavvuf ve felsefeyle uğraşmıştır. Derin tasavvufî konularda, Yunan felsefesinden faydalandığı söylenir. Meşhur eseri, *K i t a b u H a t m i ' l - E v l i y â ' d ır*. Buna göre velilerin mührü Hz. İsa'dır, Allah'ın ruhundan Hz. Meryem'c üflenmiş olarak doğduğu fikrini savunur¹⁵.

12 Ateş, (S.), a.g.e. s. 31.

13 Ateş, (S.), a.g.e., s. 32.

14 Altıntaş (Doç. Dr. Hayrani), A.Ü. İlahiyat Fak. 1984-85 Öğretim yılı ders notları, s. 19.

15 Altıntaş (Doç. Dr. Hayrani), a.g.e. s. 20-2.

Hallâc-ı Mansur'un yaşadığı üçüncü hicri asırdaki bazı önemli sufi simalarının, burada kronolojik dizi içerisinde adlarını şu şekilde sıralamak mümkündür:

S. No.	Adı	Doğumu Hicri / Miladi	Ölümü Hicri / Mil.
1	Ahmed b. Ebi'l-Havari	— —	221 / 835
2	Fatıma-i Nisaburî	— —	223 / 838
3	Bişr Hâfî	— —	227 / 841
4	Bayezid Bistamî	136 / 753	231 / 845
5	Hatemu'l-Esam	— —	237 / 851
6	Ahmed b. Hadraveyh	— —	240 / 854
7	Ahmed b. Hanbel	171 / 787	241 / 855
8	Haris Muhasibî	— —	245 / 857
9	Zünnun Mısıri	— —	245 / 859
10	Ebü Tûrab Nahşebî	— —	245 / 859
11	Amine-i Remliyye	— —	250 / 364
12	Seriyyü's-Sakati	— —	257 / 870
13	Yahya b. Muaz er-Razî	— —	258 / 871
14	Ebu Hafı Haddâd	— —	260 / 873
15	Şah Kirmanî	— —	270 / 883
16	Hamdûn Kassâr	— —	271 / 883
17	Sehl Tüsteri	— —	285 / 896
18	Ebu Said Harraz	— —	277 / 890
19	Tirmizî	209 / 824	279 / 892
20	Seyyide-i Nefise	— —	288 / 893
21	Hakim Tirmizî	— —	285 / 898
22	Ebu Hamza Bağdadî	— —	289 / 901
23	Ebü Hamza Horasanî	— —	299 / 902
24	Amr b. Osman el-Mekki	— —	291 / 903
25	İbrahim Havvas	— —	291 / 903
26	Ebu Hüseyin en-Nuri	— —	295 / 907
27	Cüneyd Bağdadî	— —	297 / 909
28	İbn Mesrûk	— —	298 / 910
29	Ebu Osman Hirî	— —	298 / 910
30	Mümşad Dineverî	— —	299 / 911
31	Ebu Abdullah Mağribî	— —	299 / 911
32	Yusuf b. Hüseyin	— —	304 / 916
33	İbn Atâ	— —	309 / 921
34	Hallâc-ı Mansur	— —	309 / 921
35	Bünan Hammal	— —	310 / 922
36	İbn Bünan	— —	320 / 932

HALLÂC-I MANSUR

Tam adı şöyledir: Ebu'l-Muğis Hüseyin b. Mansur el-Hallâc el-Beyzavî.

Hallâc, bu günkü İran sınırları içinde, Beyza'ya yakın Tûr denilen yerde h. 244/m. 857 senesinde dünyaya geldi. Dedesi Muhammed adlı Zerdüşî dinine mensup bir zattır. Yetişme muhiti Basra olmuştur. Burada, Benî Temim Kabilesi azadlarından muteber bir aileye mensup, Ummu'l-Hüseyin Karnabaiyye ile evlendi. Çok erken yaşlarda, h. 260 senesinde kendini tasavvufa verdi. Tasavvufî yolda üç şeyhe

hizmet etmiş, üçünden farklı alanlarda bilgi almıştır. Hocalarından birincisi Sehl-i Tüsterî'dir. 260-262 yılları arasında Ahvaz'da Sehl'in yanında Hadis ve Kur'an öğrenir. Bu sırada o, gece namazlarının hikmetini ve gerçek tasavvufî düşüncenin ne olduğunu anlar. Çünkü bu asrın müslümanları sünnete ve Kur'an'a sıkı sıkıya bağlıdır. Tasavvufî anlayışından dolayı h. 261 senesinde Basra'ya sürülen Tüsterî'nin ardından Hallâc da gider.

İkinci üstadı Amr el-Mekki' (Ö. 297 / 909) dir. Hallâc sünnete son derece bağlı, İmam Buhari'nin yetiştirdiği bu zattan dersler alır. Ondan tevbenin zaruretini ve manevî hollere itibar etmeme gereğini öğrenir. "Tasavvuf, sıkı sıkı Kur'an'a bağlı olmaktan ibaret olup, sünnet de bu tarz düşünceye imkân verir", şeklindeki fikri de bu zattan alır.

Hallâc h. 264 yılında bir mutasavvîfin kızıyla evlenir; ondan dört oğlu olur.

Hallâc'ın üçüncü ve önemli bir sima olan hocası, Bağdad Sufî Okulu'nun meşhur lideri Cüneyd-i Bağdadî'dir (Ö. 298 / 910). Hicrî 264-284 yılları arasında, tam yirmi yıl onun hizmetinde bulunmuştur. Cüneyd'in, fikirlerini öğrettiği bir meclisi vardı. Hallâc, bu mecliste Nurfî, Futû, İbn Atâ ve Şibli gibi meşhur mutasavvîflarla beraber oldu. Hallâc bu mecliste, tasavvufî tecrübelerinin temelini teşkil edecek bilgileri öğrendi. Cüneyd'in meclisinde Hallâc, kendine has karakterini, çok geçmeden göstererek fikirleri ve görüşleri farklılık arzetti; sufi elbiseleri yerine çeşitli tipte elbiseler giydi.

Hallâc bundan sonra kendini pek şiddetli riyazet ve i'tikâf hayatına verdi. Vaaz ve irşad seyahatleri dolayısıyla bu riyazeti zaman zaman kesintiye uğradı¹⁶.

H. 282 de ilk haccını yaptı. Namaz kılarak, dua ederek, müşahedeyle meşgul olarak Kabenin yanında bir sene sıcağın, soğuktan, yağmurdan kendini sakınmayarak bir yıl kaldı¹⁷.

Hicrî 284 te Cüneyd'den ayrılan Hallâc kendi yolunu çizdi ve diğer sufilerden de ayrıldı. Diğer mutasavvîfların ona itimatı kalmamıştı. Zira hareketleri, onu diğer müslümanlardan ayırmaktaydı. Sufî elbiselerini tamamen terk etti ve askerlerin kaba adını verdiği bir tip elbise veya murakka (kolsuz cübbe) giydi. Hicrî 284'ten 286'ya kadar Tüsterî'de inzivaya çekildi. Hicrî 286'dan sonra fikirlerini yaymak üzere seyahate çıktı.

16 Massignon (Louis), İslâm Ansiklopedisi, c. V. s. 169.

17 Altıntaş (Doç. Dr. Hayrani), a.g.e. s. 23.

Hallâc, hicrî 286-290 yılları arasında Horasan'da dolaştı. Ahvaz'da kaldı. Orada büyük itibar gördü. Sonra Irak'a geçti, Fars ülkesine gitti. Fakat Kum'dan koğuldu.

Hicrî 291 de ikinci defa hacca gitti, sonra Bağdad'a geldi. Gayr-i müslimlere va'z etmek üzere Hindistan ve Doğu Türkistan'a gitti. İslâm devletinin sınırlarında Hallâc, asker kıyafetiyle, Keşmir'deki Hinduları, Maçin'deki Türkler'i İslâm'a davet etti. Bu gidişinde Hoten ve Turfan'a kadar uzandı.¹⁸ Buralarda Hindû kast sınıflarından pek çok kişi müslüman oldu. Bu gün bile o müslümanlara "mansûri" denir. Daha sonraları, Hind mistik anlayışını kendi tasavvufî görüşlerine kattığı iddia edilir. Bilhassa 'fena' hali ile, hint yoga'sındaki yok olma hali arasındaki benzerlik dolayısıyla de suçlanır. Hatta Hindistan'da sihir öğrendiği söylenir.¹⁹

294-296 arası Mekke'de kaldığı III. haccında, müslümanları kendini öldürmek üzere davet etti. Hakka vuslat yolunda kendini ölü sayarak, sürekli olarak kurban edilmesini istedi. Bu fırtınalı iç dünyası kendisine hem dost, hem de düşman simalar kazandırdı. Muhalifleri arasında Zahirî mezhebi kadısı İbn Davud, Şii bir fırka olan Benî Nevbaht, Mu'tezilenin ünlü âlimi Ebû Ali Cübbâi'yi sayabiliriz. Kendisini destekleyenler de şunlardı: Şafii kadısı İbn Sureyc, askerî bir komutan olan Hüseyin b. Hamdân, Hanbelî kıyamının tertipçisi İbnu'l-Mu'taz.

Hallâc önce Ahvaz'a kaçtı. Daha sonra Sus şehrine geçti fakat yakınlarından birinin ihbarı ile orada yakalanıp tevkif olundu. Rivâyete göre, sekiz yıl hapiste kaldığı süre içinde, Bağdad'da şöhreti gitgide arttı.

Bundan sonra, eskiden sufiyye mesleğine intisab edip bilahare ayrılmış bulunan Avaricî adlı birisi, reisü'l-kurra makamında bulunan İbn Mücahîd'e, Hallâc'ı, düzmece kerametler gösteriyor diye ihbar etti. Hallâc muhakeme edildi. İlhâm akidesi, Allah aşkı uğruna kurban olma görüşü ve son olarak da beden kabesinin yıkılması gibi konuları ihtiva eden remizli, mecazlı ifadelerin ne mana ifade ettiğine bakılmaksızın, sözlerinin zahirine göre mahkûm edildi. Onun "beden kabesinin yıkılması" ifadesi ardından Karmatilerin Ka'be'de gerçekten tahribat olayı vuku bulunca, ortalık iyice karıştı. İşte bu Karmatî olayı, Samanîlerin bazı müridleri himaye eder tutuma girmesi ve Hanbelîlerin isyanı, Hallâc'ın mahkumiyetini hızlandırıcı faktörler oldu.

¹⁸ Massignon (L.) aynı yer.

¹⁹ Altıntaş (Doç. Dr. Hayrani), a.g.e. s. 25.

Hallâc için başmabeynci Nasr ve annesi Sagab'ın halifeden af istekleri reddedildi. Halife Muktedir, Vezir Hâmidin Malikî kadısı Ebû Ömer Hammâdî'den aldığı idam fetvasını tasdik etti.

Yalnız bu arada Hallâc'ın idamına sebep olan konu üzerinde 'manevi hacc' gibi bir başka varyantı da zikretmek gerek.

Orada şu ifadeler vardır:

Hallâc'ın Karmatî dailiği ithamıyla sorgulanıp yargılanması sırasında, kendisine ait' manevî hacc' dan söz eden küçük bir defter ele geçer.

"Bir insan şer'î hac yapmak isterse, evinin bir odasına yerleşir. Belirli şartlarla oraya bir mihrap yapar, orada temizlenir (gusl), ihramı giyer, şunları söyler, şunları yapar böylece namaz kılar, Kur'ân'ın şu suresini ezbere okur ve bu odanın etrafında tavaf yapar, orada şu şekilde tesbihler yapar. Bütün bunları yapan, Mescid-i Haram'da Ka'be'yi tavaf etmiş gibi olur"²⁰.

Kadılar tarafından bu husus kendisine sorulduğu zaman, Hallâc inkâr etmedi. Ancak kendisinin bir nasihatte bulunduğunu, bir mecburiyet getirmediğini ve işittiği bir hadisi naklettiğini belirtti.

Birinci kadı Ebû Ömer, Hallâc'ı zındıklıkla suçlayarak idamına karar verdi.

İkinci kadı, İbn Mücahid'in halefi İbn Buhlûl, "eğer bu, bir hadisin nakledilmesi ise Hallâc'a bunu tasvib edip etmediğini sormak gerekir. Belki tevbe edip vaz geçer", diye karar verdi. Ancak Vezir Hâmid, Ebû Ömer'in fetvasını kâfi görerek İbn Buhlûl'un olmamasından bilistifade fetvayı onaylar. Zabıt kâtibinin oğlu İbn Zenci'nin hikâyesi şöyle:

"Her gün Hallâc'ın müridlerinin evinde bulunan defter parçaları vezir Hâmid'e getiriliyordu. Defterler onun önüne konuluyor, o da okuması için babama veriyordu. Hep böyle yapıyordu. Bir gün babam, kadılardan Ebû Ömer ve İbn el-Uşramî'nin huzurunda Hallâc'ın risalelerinden birini okudu. Orada Hallâc şöyle diyordu: Şer'î haccı yapmak isteyen bir kimse, buna imkan bulamıyorsa evinde kapalı bir oda bulur. Her tarafı temizler ve hiç kimse girmez. Orada Beyt-i Harâm'da yapar gibi tavaf yapar. Mekke'de yapılan dua ve ibadetleri de yapar. Meselâ, 30 öksüz toplar, onları giydiren. Onlar yemeği yiyip ellerini yıkayınca, onlara birer gömlek ve yedi dirhem verir. İşte bu, ona hac sevabı kazandırır.

²⁰ Altıntaş (Doç. Dr. Hayrani), a.g.e., s. 26; ayrıca bkz. Massignon (L.) La Passion d'al-Hallaj, s. 275.

Babam bunu okuyup bitirince Kadı Ebû Ömer, Hallâc'a bunu nereden aldığını sordu. O da Hasan Basri'nin, Kitâbü'l-İhlâs'ından aldığını söyledi. Bunun üzerine Kadı, yalan söylüyorsun, senin kanın akıtılmalıdır' dedi. İşte tam o sırada Vezir Hâmid, şu söylediklerini yaz, diye araya girdi. Halbuki Kadı daha cümlesinin bitirmemişti. Vezir Hâmid, Kadı'ya tekrar söylediklerini yazmasını istedi. Kadı mevzuyu değiştirerek kendini savunmaya başladı. Hâmid mürekkebi ona uzatıyor ve bir kağıda yazmasını söylüyordu. Kadı kabulden imtina etti. Fakat Vezir Hâmid onu, başını uçurmakla tehdit ederek imzalamasını söyledi. O da fetvayı imzaladı; "Kanımı akıtmak helaldir." Ve mahkemenin diğer üyeleri de imzaladılar. Fetvâ okunduğu zaman Hallâc haykırdı: 'Bedenim korunmuştur, günahsız kanım akıtılamaz. Benim imanım İslâm'dır. Mezhebim sünnet ve sahabeyi taltiftir. Benim sünneti inceleyen pek çok kitabım vardır. Kitapçılarda satılıyor. Allah benim kanımı korusun'. Bunları tekrar ederken hakkındaki karar kalemeye alınıyordu. Dava bitti ve Hallâc hücrelerine kondu"²¹

Karar, Hallac'ın arkadaşı başmabeynci Nasr tarafından Halife'ye ulaştırılır. Nasr, bu veli'nin idamı oğlunun üzerinde kahr, diyerek halifenin annesini korkuttu. Gerçekten Halife idamı emretti, fakat hastalandı. Kararını geri aldı. hastalıktan kurtuldu. Hâmid, Halife'ye yeniden mektup yazarak idam konusunda onu sıkıştırdı. Halife vefat etti. Vezir Hâmid, emniyet âmirine idamı icra etmesini söyledi. O da halkın ayaklanmasından korkarak bunu reddetti. Fakat Hâmid, onu koruyacağı söyleyerek idamın icra şeklini söyledi.

Asılmak üzere idam sehbasına getirilen Hallâc, kalabalık arasında bulunan Şibli'den seccadesini sermesini rica etti. Şibli seccadeyi serince Hallac 2 rekat namaz kıldı. Birinci rekatta Fatiha ve Bakara suresi 155. âyetini, ikinci rekatta da Fatiha ile Alü İmrân Suresi 185. âyetini okudu. Selamdan sonra münacat. Derken cellad Ebu'l-Hâris geldi bir kılıç darbesiyle Hallâc'ın burnunu uçurdu. Bembeyaz saçlar bir anda kırmızıya boyandı. O anda Şibli ve Hallâc'ın dervişlerinden bir grup kendinden geçti.²²

Hallâc kemikleri görününceye kadar kamçılandı. Bu sırada Hallâc susuyor veya Allah diyerek kamçı sayısını sayıyordu. Hallâc'ın idamı konusunda rivayetler son derece acıklı biçimde nakledilmekte olup, kaynaklardan elde edilebilen bilgilere göre, idamında uygulanan şekil şu düzende idi.

21 Altuntaş, (Doç. Dr. Hayrani), a.g.e. s. 27; ayrıca bkz. Massignon (L.) La Passion d'al-Hallaj, s. 281 vd.

22 Massignon (Louis) Kraus (Paul). Akhbar al-Hallâj, ss. 7, 8, Paris 1936.

1. Burnunun kesilmesi,
2. Kamçılanması,
3. Vücudunun parçalanması,
4. Darağacına asılması,
5. Teşhir olunması,
6. Kafasının uçurulması,
7. Cesedinin yakılması,
8. Vücut küllerinin bir minareden rüzgara savrulması veya nehre atılması. (*)

Ancak, biz bu durumu, İslamî esaslar muvacehesinde yoruma ve incelemeye muhtaç bulmaktayız.

Hallâc'ın son sözü Şurâ Suresinin 18. âyetini okumak oldu: "Ona inananlar, acele olmasını beklerler. İnananlar ise korku ile titrerler. Ve onun gerçek olduğunu bilirler. İyi bilin ki kıyamet günü hakkında tartışanlar, derin bir sapıklık içindedirler".

İdamı 24 Zilka'de 309 / 26 Mart 922 tarihinde vuku bulmuştur.

Hallâc'ın Görüşleri

O, Sünnetle derunî tecrübe arasında mutlak bir uyum olmasını savunur. Vaazlarında daima Kur'ân'a sarılmayı, çok sıkı riyazet yapmayı, ruha sinmiş bir ibadet anlayışına sahip olmayı devamlı tevbekâr olmayı, durmaksızın Allah'ı aramayı bildirir. Kendisinin Allah'a ulaştığını hep ifade ederdi. Konuşmalarında en tanınmış ve en sahih hadislerle müracaat ederdi. Ancak bu hadiselerin kendi tasavvufî tecrübelerine uygun oldukları da gerçektir. Kaynaklar, hadis rivayetinde isnâd zincirindeki şahıslar yerine, sembolik isnadlar koyduğunu, yani insanlar yerine ilâhî isimler ve manevî varlıklar yerleştirdiğini ifade ederler. Bundan gayesi isnadlarla konuşanın Allah olduğunu göstermektir. Meselâ: "Hayatın ruhu, işitmenin ve insan görüşünün nuru, bana bildirdiler ki, gaybe, açık isim ve Allah'a göre, ademoğlu Bana sabahleyin toprağa secde ederek kıldığı namazdan daha güzel bir ibadet sunamaz".

Hallâc her kesimden insanlara hitap etmiştir. Her kesime onlar gibi giyinerek gitmiş ve onlar gibi konuşarak hitabetmiştir. Bunun içindir ki zaman zaman sözlerini anlamakta zorluk çekilir. Mu'tezilîye Mu'tezilî gibi, sünniye sünni gibi konuştuğu söylenir. Bu sebeptendir ki Karmatî propagandası yaptığı söylenir. Gerçekte Hallâc, Hz. Ali sempatisini idi. Mehdi gibi, Hz. İsa'nında döneceğini savunuyordu. Ancak sünnete de sadık kalmak istediği biliniyordu. Mevcut iktidara itaati

(*) Akhbâr al-Hallaj'daki rivayetlere göre.

emrederdi. Ölümü de bunu ispatlar. O, kalpleri kazanmaya çalışıyordu. Gayesi herkesin kulluk gereklerini yapmasıydı. Yine ilahî birliği yaşamak da onun hedeflerinden biriydi. Allah'ın aşkla yarattığına, Allah'ın insanda mevcut olduğuna dair ifadeleri vardır.

Ahiret hayatının avam ve havas için farklı olacağını savunur. avama hissî mükafat, havass'a da cemallullahı kesikli müşahede mükafatı vardır.

Hallâc'a göre insan iki cepheli bir kalptir, biri şehvanî -ki maddeye eğilimlidir- diğeri ilahîdir-ki ruhtur-.

Allah'ın ziyaretine açık hale gelebilmesi için kalbin a) aktif, b) pasif olmak üzere iki türlü tasfiyesi vardır.

Hallâc, her şeyden önce iyi bir müslümandı. Onun tasavvufî düşüncesi tamamen Kur'ân ve hadislerden kaynaklanmakta olup, sonlara doğru çevirisini sunduğumuz menakıbı okununca bu yönü kolayca görülecektir. Mezheb olarak Hanbelî olmakla birlikte, mezheplerin azimete ait ahkâmını alarak onlarla amel etmeyi kendine mezheb edindiği, yine kendi ifadesinden anlaşılmaktadır.

Takvasına gelince, ömrünün son kırk veya elli yılına ait farz namazların hepsini gusl abdesti ile kıldığı, gece namazlarını çokça kılıp iki rekatlı namazlarda bir Kur'ân hatmi yaptığı Ahbâr muhteviyatında zikrolunmaktadır.

Hallâc'ın zikredilmeden geçilemeyecek çok önemli bir yönü de şudur: Kendi tasavvufî fikirleriyle, sünnî İslâm arasında sürtüşme ortaya çıkınca Hallâc, birini diğerine feda etme yoluna gitmemiş her ikisine de sadık kalarak ölüme gitmeyi göze almıştır.²³

Onun meşhur 'Ene'l-Hak' sözü tarih boyunca yargılanmış, kimi zaman tevîl edilmiş, kimi zaman redde maruz kalmıştır. Öyle sanıyoruz ki, Hallâc hakkında söylenenlerin tarih boyunca aldığı biçimler başlı başına bir araştırma konusu olabilir. Hallâc bu enelhak sözüyle kendisinin Allah olduğunu ifade etmek istememiştir²⁴.

18 nci yüzyılın ilk yarısında vefat eden Erzurumlu İbrahim Hakkı da Hallâc'ın bu ifadesine şu beytle açıklık getirmiştir:

Söyleyen Nâsırdır

Andan tercemân Mansûr olur²⁵

Hallâc vahdet-i vücûdçu mu yoksa vahdet-i şühudcu mu?

23 Altıntaş (Doç. Dr. Hayranî), a.g.e. s. 31.

24 Arberry (John), Soufism, s. 49, 60. London 1951.

25 İbrahim Hakkı (Erzurumlu) Ma'rifetname, s. 294, İstanbul 1910.

Oryantalistlerden Hallâc'ın vahdet-i vücudcu olduğunu ileri sürülenlere rastlanmakla birlikte²⁶, burada Reynold Nicholson'ın tezine iştirak etmemek elde değil. Zira Hallâc, ulûhiyet konusunda tenzihi elden bırakmamakla birlikte, Ahbârda da görüleceği üzere, özellikle bazı münacat ifadelerinde teşbihten de geri kalmamıştır. Hallâc mütenahî ile lâmütenahiyi birbirini uzaktan seyreden iki varlık halinde görmez, ki bu durumda şuhûdî tevhide nisbeti de uygun olmaz²⁷.

Hallâc'ı Tutanlar ve Ona Karşı Olanlar

Hallâc, İslâm tarihinin kronolojik seyri içinde pek çok taraftar, pek çok da muhalif bulmuştur. Kendi ifadesiyle "dinde taassub gösteren" muhalifleri, "hakkında hüsn-i zan besleyenler" de taraftarları olmuştur. İşte bu keyfiyet Hallâc'ın vefat ettiği m. 922 tarihinde varid olduğu gibi 1066 yıl sonra bugün de aynı canlılığıyla variddir.

Tekke-Medrese mücadelesi içinde yukarıda zikrettiğimiz gibi Hallâc'ı da nasibini alan önemli bir sufi simadır. Bu mücâdelede Mevlâna'nın dediği gibi, sufilerin bulunduğu kefedede daima "kellelerden tepeler" bulunagelmıştır. İşte Hallâc'a muhalefet edenler:

1. İbn Davud
2. İbn Hazm
3. İbn Dıhyetu'l-Kelbî
4. Zehebî
5. İbn Mücahid
6. Maarri
7. A.Y. Kazvinî
8. Bakillânî
9. İsfarayinî
10. Cuveynî
11. Şia Rafizileri

Hallâc'a taraftar olanlar:

1. İbn Sureyc
2. Bir kısım şafiiler

²⁶ Arberry (John), An Introduction to the History of Sufism, s. 34, London 1942.

²⁷ Öztürk (Yaşar Nuri) Hallâc-ı Mansur ve Eseri, ss. 39, 40, İstanbul 1976; ayr. bkz. Nicholson (Reynold), İslâm Tasavvufu Tarihi ve Fihristi, s. 132-5.

3. A.T. Uşşarı
4. İbn Akil
5. İbn Mukarreb
6. Şibli
7. Kuşeyri
8. Gazzalî
9. Fahreddin Razi
10. Tevhidi
11. Suhreverdî-i Halebî
12. Nâsiruddin-i Tusî
13. İbn Seb'in
14. Şusterî
15. Nasrabâzî
16. İbn Ebi'l-Hayr
17. Yusuf-ı Hemedânî
18. Hakîm Sana'î
19. Yunus Emre
20. Feridüddin Attar
21. Nesimî
22. Lamii
23. Murîdî
24. Niyazî-i Misri²⁸.

Hallâc'ın Eserleri

- 1- İki İbn Atâ ve Şakir b. Ahmed'e hitaben yazılmış altı mektup.
- 2- Tasavvufa dair 350 kadar vecize (Ruzbehân Baklî ve Sülemî mecmualarının zeyli).
- 3- Vaazlarına dair 74 hülâsa (Ahbaru'l-Hallâc).
- 4- 80 parça manzume (Journal Asiatique, Paris 1931, ayrı baskı).
- 5- 2 mensûr mecmua.
- 6- h. 290 / m. 903 senesinden evvele ait 27 rivayet.

²⁸ Massignon (Louis) a.g.e.c. V. s. 169.

7- 11 Tavasın, Paris 1912. (Bu eser, Yaşar Nuri Öztürk tarafından dilimize kazandırılmış bulunmaktadır).²⁹

Yaptığımız incelemelere göre bu yedi kalem eserin ikisi dilimize çevrilmiş olup, diğerlerinin de kültürümüze mal edilmesinin gereğine inanmaktayız.

Oryantalistlerden Max Horten, Hallâc'ın Brahmanist bir düşünür olduğunu ileri sürerken³⁰ bir Osmanlı Şeyhül-İslam'ı olan Ebu's-Suûd Efendi'nin fetvası hayli ilgi çekici bir manzara arzeder:

Mesela: Zeyd-i İmam "Mansûr bi hasebi's-şer' kâfir oldu ise (yani Hallâc şeriâta göre kafir oldu ise de), bi hasebi'l-hakika mü'min-i kâmilidir (yani gerçekte olgun bir mü'mindir). İnde'l-hakika da'vası sadıktır" dese, itikadı da bunun üzerine olduğu takdirce, şer'an Zeyd'e ne lâzım olur?

el-Cevâb: Mansur'a lâzım olan lâzımdır. (Yani Zeyd öldürülür).

Bu surette: Zeyd-i İmamın kılıverdiği salât iâde olunmak lâzım olur mu?

el-Cevâb: olur.³¹

Hallâc'ın Tesirleri

Hallâc'ın etki ettiği önemli şahsiyetleri şu şekilde özetleyebiliriz:

1- Ruzbehân Bekli: Kitabu't-Tavasın ve diğer eserlerine yaptığı yorumlarla, Hallâc'ın anlaşılmasında önemli katkıları olmuştur.

2- Feridüddin Attar: (Ö. 1220) Maneviyat aleminde gördüğü Hallâc'ı, kendisine ruhi rehber olarak kabul etmiş olan Feridüddin Attar, lirik şiirlerinde Hallâc'a sık sık yer vermiştir. Tezkiretü'l-Evliya adlı eserinde Hallâc'ın çektiği işkenceyi dokunaklı biçimde işlediği, ayrıca dikkati çeken önemli bir husustur.

3- Mevlana Celaleddin Rumî de eserlerinde Hallâc'a sayısız atıflarda bulunmuştur.

4- Nesimi (Ö. 1417), kendisini "yeni bir Hallâc" olarak görmüştür. Onun öldürülme vs. işkence sahnelerini yeni baştan oynama görüntüsünü vermiştir.³²

²⁹ Aynı yer.

³⁰ Arberry (John), An Introduction to the History of Sufism, s. 38, London 1942.

³¹ Düzdağ (M. Ertuğrul), Şeyhülislâm Ebussûd Efendi Fetvaları, s. 192, İstanbul 1972.

³² Schimmel (Annemarie), İslam Tasavvufunun Boyutları, çv. E. Gürol, s. 74-77. İstanbul 1982.

5. Muhammed İkbâl: Kitabu't-Tavasîn adlı eseriyle Hallâc, Muhammed İkbâl'in Cavidname'sine aksetmiş olup bu tesir, özellikle şu noktalardaki beraberlikle iyice açığa çıkmış bulunmaktadır:

- a) Ene anlayışı,
- b) İstirap ve mücadele anlayışı,
- c) İsyân Anlayışı,
- d) İblis Mefhumu,
- e) Zühd,
- f) Hz. Muhammed' (s.a.s.) in şahsiyyet ve makamına bakış.³³

Hallâc'ın etkisi meselesi, enine boyuna ciddi bir incelemeyi gerektirmektedir. Biz burada sadece örnek olması bakımından üç beş şahsiyeti vermiş bulunmaktayız. Bu sayının daha kabarık olduğu inanılmıyız.

Hallâc-ı Mansur'un Mücahede ve Zühdü

Ebu İshâk İbrahim b. Abdu'l-Kerim el-Hulvanî'den. Şöyle nakleder: On yıl Hallâc'a hizmet ettim. Ona insanların en yakını bendim. İnsanların onun hakkında tartışıp, ona „zındık” dediklerini sık sık duyuyordum. (Bir keresinde) içime şüphe düştü. Böylece Hallâc'ı denemek istedim.

Bir gün ona “yâ Şeyh! Bâtın mezhebinden biraz malûmât istiyorum” dedim. Şu cevabı verdi:

“-Batılın batımını mı yoksa Hakk'ın batımını mı?” Düşünceye daldım. O devamla şunları söyledi: “Hakk'ın bătınına gelince, onun zâhiri şeriatıdır. Kim şeriatın zahirinde derinleşirse, ona şeriatın batını açılır. Onun batımını ise Allah'ı bilmektir.

Batılın batımına gelince, onun batım zahirinden kötü, zahiri de batımından çirkindir. Bununla uğraşma.

Ey oğulcağızım! Sana şeriatın zahiri hakkında kendi tahkikimden bir şeyler söyleyeyim. Mezheb imamlarından birinin mezhebine bağlı değilim. Ancak bu mezheplerin en zor ve en şiddetli hükümlerini aldım. (Onlarla amel ediyorum.) El'ân da o hal üzereyim. Önce gusl abdesti, ardından da namaz abdesti almadıkça hiç bir farz namazı kılmadım. (Görüyorsun) işte yetmiş yaşındayım. Elli sene içerisinde

33 Öztürk (Yaşar Nuri), a.g.e., s. 48-54.

2000 (iki bin) yıllık namaz kılmış bulunuyorum. Her namaz, bir önce-sinin kazasıdır".³⁴

(yani, namazlar, Hallac tarafından, vaktinde eda edildiği gibi, bir sonraki vakitte kaza olarak, tekrar kılınmıştır.)

Ebû Ya'kûb en-Nehrecûri şöyle dedi :

Mekke'ye ilk gelişinde Hallâc, Ka'be'nin sahnına yerleşti. Bir yıl süreyle, taharet ve tavaf hariç yerinden kılmıdamadı. Güneş ve yağ-murdan sakınmadı. Ona her gece bir testi su, Mekke sorumlularından bir somun verilirdi. Sabah olunca, ekmeği testinin üzerinde 3-4 lokma yenilmiş olarak bulurlar ve yanından alıp götürürlerdi.³⁵

Ahmed b. Kevkeb b. Ömer el-Vâsitî diyor ki:

Yedi yıl Hallâc'la birlikte kaldım. Tuz ve sirkeden başka katık görmedim. Sirtında bir hırka, başında burnus vardı. Geceleri kesinlikle uyumaz, sadece gündüz, biraz uyurdu.³⁶

Hurav-zâd b. Firuz el-Beydavî, Hallâc'ın en yakın ve en has kom-şusuydu. O, Hallâc hakkında şunları söylüyor:

Hallâc, Ramazan'ın başında bir defa niyet eder, bayramın birinci gününe kadar, orucu aralıksız tutar, iftari bayramın birini günü yapardı. Geceleri iki rek'atlık, gündüzleri ikiyüz rek'atlık namazlarda Kur'an-ı Kerim'i hatmederdi.

Bayram günü siyah renk bir elbise giyer:

"-İşte bu, ameli kabul olunmayan kişinin elbisesidir" derdi.³⁷

Ahmed b. Fatik'den...

Hallâc (bir keresinde) şöyle demişti:

"-Kim ulûhiyyetin beşeriyete, yahut beşeriyetin ulûhiyyete karıştığını (meccz) zannederse, o küfre girer. Allah zât ve sıfatıyla mah-lukatın zat ve sıfatlarından teferrüd etmiştir. Allah hiç bir yönden mahluka benzemez. Hiç bir şey de O'na benzemez. Kadim (öncesi olmayan) ile muhdes (sonradan olan) arasında bir benzerlik nasıl ta-savvur edilebilir.

Her kim, Allah mekandadır, mekanın üzerindedir, mekana bitişik-tir, gönülde tasavvur olunabilir, vehimlerde hayal edilebilir, sıfat ve na't altına girer zannındaysa, o şirke girer".³⁸

34 Kitabu Ahbârî'l-Hallâc, nşr. Louis Massignon ve Paul Kraus, Paris 1936, rivayet no: 6.

35 A.g.e. rivayet no: 21.

36 A.g.e. rivayet no: 23.

37 A.g.e. rivayet no: 24.

38 A.g.e. rivayet no: 25.

Cündüz b. Zâdân el-Vâsiti'den... Şöyle diyor:

Gecenin yarısında Mecusî Behrâm b. Merzibân Bağdad'a girmişti. Biraz fazlaca kâr etmişti. Yanında, içinde 2.000 dinar bulunan bir para kesesi vardı. Bana,

"(Haydi) kalk! Beraber Hallâc'a gidelim. Belki seni önemser de, böylece şu parayı ona verirsin" dedi.

Ve kalktık, Hallâc'ın yanına girdik. Seccadesinin üzerine oturmuş, açıktan Kur'ân-ı Kerim okuyordu. Bizi oturttu.

"Gecenin bu vaktinde, neye ihtiyaç var?" diye sordu.

Durumu anlattım. Fakat parayı kabulden kaçındı. Çok ısrar ettim, beni sevdiği için sonunda parayı almayı kabul etti.

"Sen biraz kal" dedi. Ben kaldım, Mecusî çıktı gitti.

(Mecusî gidince) Hallâc ayağa kalktı, beraberce evden çıktık. Para kesesi yanında, Mansûr Camii'ne girdik. Dervişler orada uyuyordu. Hallâc paranın hepsini onlara dağıttı. Sonunda kesede bir şey kalmadı.

"Yâ Şeyh!" dedim, "yarına kadar sabredemez miydiniz?"

Cevabı şu oldu:

"Bu dervişin zehirli akrepler arasında gecelemesi, bu parayla gecelemesinden kat kat hayırlıdır".³⁹

Ahmed b. Atâ b. Hâşim el-Kerhî'den...

Şöyle der: Bir gece çöle çıkmıştım. Hallâc'ı bana doğru yönelip (gelirken) gördüm. Ona yaklaşıp.

"-Esselâmu aleyke, yâ Şeyh!" dedim.

O da (selâmı aldıktan sonra),

"-Bu köpek aç, beni beyaz ekmekler ve kebab bulmak üzere buraya getirdi. Bu sebeple buradayım" dedi.

(Hemen) gittim. Hazırlanması gereken (yiyeceği) tedarik edip getirdim. Hallâc köpeği iki ayağından birine (sıkıca) bağladı. (Getirdiğim) yiyeceği ve ekmekleri önüne koydu. Böylece köpek yemeği yedi. Hallâc, (karnı doyduktan) sonra köpeği çözdü ve gönderdi. Bana da

"- Yiyecek isteyen işte bu köpek, günlerdir benimle çekişip duran ve kendisini sertlikle men etmiş olduğum nefsimdir. Sonunda (gördüğün

39 A.g.e. rivayet no: 42.

gibi) bu gece beni, yiyecek bulmak üzere buralara getirdi. Fakat Allah, beni ona galip getirdi.

Hallâc, bundan sonra bana,

“-İzime raslamamış gibi, (haydi) geri dön, git. Yoksa (bu karşılaştığın durum) sana zarar verir” dedi.⁴⁰

Kerametleri

Ebû Ya'kûb Nehrecûrî'den...

Dört yüz arkadaşıyla birlikte Hallâc, ikinci defa olmak üzere Mekke'ye gelmişti. Az bir kısmı hariç (arkadaşlarının) hepsi (bir yere) dağıldı.

Akşamleyin, “dervişlere bu akşam yemek için bir şeyler hazırlasak” deyince, bana “hemen onları, Ebu Kubeys'e bir çıkar bakalım” diye karşılık verdi.

Dervişleri toplayıp, yanımda yiyecek bir şeylerle Ebû Kubeys'e çıktık. Orada yemek yedik. Hallâc;

“- Helva yemez misiniz” dedi.

Ben de;

“- Hurma yemiştik” diye karşılık verdim.

Bunun üzerine “ben ateş değmiş bir şey istiyorum” dedi ve ansızın gözden kayboldu. Çok geçmeden, üzerinde bolca helva bulunan bir tabakla döndü. Kalbime şüphe girdi. (Bu yüzden) helvadan birazını yanımda sakladım. (Mekke'de) çarşıya indiğimde bütün helvacılara gösterdim. Kimse bu helvayı bilemedi. Esnaf (ın hepsi) “bu helva Mekke'de yapılmaz” diye karşılık verdi. Ahçı bir kadın gördüm, helvayı ona da gösterdim. O “bu helva Yemen'in Zebid denilen bir bölgesinde yapılır. Fakat tâ oradan buraya (böyle taze olarak) getirmek imkânsızdır. Bu helva bu şekilde (taze olarak) nasıl getirilmiş? Anlamıyorum” dedi. Bunun üzerine şüphem iyice arttı. Derken Zebid'e gitmek üzere (yola çıkmakta olan bir kadın buldum. O'na, oradaki helvacı esnafından, bir tabak helvası kaybolan bir kimse bulunup bulunmadığını araştırmamı rica ettim.

Uzun süre sonra, oradaki helvacılardan birinin, bir tabak helvasının kaybolduğunu bildirir bir mektup aldım.

40 A.g.e., rivâyet no: 66.

“Tamam”, dedim, “artık bu adam karanlıktan kurtulması (zor) sihirbazın biri”.

Fakat daha sonra gelen bir mektup, Hallâc’ın helvacıya bir tabak helvanın fazlasıyla ücretini ödediğini, bildirmekteydi. İşte o zaman Hallâc’ın keramet ehli bir velî olduğuna inandım.⁴¹

İmran b. Musa’dan...

Şöyle diyor: Bir Basralıdan şunları söylerken duymuştum:

Ölüyor diye esef ettiğim kardeşim hastalanana kadar Hallâc’ı inkâr eder, onun hakkında kötü konuşurdum.....

.....

.....

Böylece Hallâc’ın kapısına vardım. İçeri girdim ve ona,

“–Yâ Şeyh! Filân benim kardeşimdir. Neredeyse ölmek üzere. Onun için dua buyur” deyince, güldü ve şu karşılığı verdi:

“– Benim için yerine getireceğin bir şartla onu kurtarırım.”

“– O Nedir?”

“– Beni inkârdan dönme! Bilakis daha da artırarak aleyhimde küfrüme şahadet edip ölümüne yardım edeceksin”.

Şaşırıp kaldım.

“– Bu şartı kabulden başkasının sana faydası olmaz”.

“– Pekala, dediğini yapacağım.”

Bir kabın içine biraz su döküp, içine tükürdü,

“– Götür bu suyu içir” dedi.

Gittim, denileni yaptım. Kardeşim hemen o vakitte sanki hastalanmamış veya bir uykudan kalkar gibi ayağa kalktı. Kardeşimle Hallâc’a gidip ona teşekkür ettim. Gülerек,

“– Allah eğer Kur’ân-ı Kerim’de

‘cehennemi tamamen cin ve insanlarla dolduracağım’ (secde/13) demeseydi, cehenneme de tükürürdüm, bu şekilde oradakiler rahata kavuşurdu”.⁴²

Damar b. Hanzala es-Semmâk’dan....

41 A.g.e., rivâyet no: 19.

42 A.g.e., rivâyet no: 54.

Şöyle diyor: Hallâc, Vâsî't'a girdi. Hallâc'ın işi vardı. Onu karşılayan ilk dükkan bir pamukçuydu. Hallâc, ona, bir işinin yolunda gitmesi (halledilmesi) için çaba göstermesini teklif etti. Adam'ın pamuk dolu bir vardı. Hallâc ona,

“– Haydi git, işimi hallet! Sana yardım edeceğim”.

Adam gitti. Döndüğünde dükkanındaki bütün pamuğun atılmış (mahlûc) olduğunu gördü. 25.000 rıtl pamuk vardı. İşte o günden itibaren Hüseyin b. Mansur'a “pamuk atıcısı” yani “Hallâc” adı verildi.⁴³

Ahmed b. Fâtîk'ten....

Şöyle anlatır: Bağdad'da hapsedildiği zaman Hallâc'la beraberdim. İlk gün yatsı vakti, gardiyan geldi. Hallâc'ı bağladı, boynuna zincir doladı, dar bir odaya soktu. Hallâc ona

“– Bunu bana niye yaptın?” dedi.

“– Böyle emir aldım”.

“– Şimdi benden emin misin?”

“– Evet!”

Hallâc şöyle bir silkindi, ve demir üzerinden hamur gibi dağıldı. Duvara eliyle işaret etti, orada bir kapı açıldı. Gardiyan (orada) büyük bir genişlik gördü ve bu duruma şaşırды. Sonra Hallâc elini uzattı ve

“– Şimdi sana emrolunmanı yap” dedi.

Gardiyan, ilk seferindeki gibi onu tekrar bağladı.

Sabah olunca gardiyan, durumu halifeye anlattı. İnsanlar hayret içinde kalmıştı. Nasu'l-Kışverî, Halife'den Hallâc'a hapisanede bir oda inşa etmek için izin istedi. Halife onu sevdiği için izin verdi. O da Hallâc'a bir oda bina ederek, onu dayadı, döşedi. İşte ben Hallâc'la bu odada asılmak ve öldürülmek üzere çıkarılıncaya kadar beraber kaldım.⁴⁴

Muhammed b. Hafif'den...

Şöyle diyor: Mekke'den gelip Bağdad'a girdim. Hallâc'la görüşmek istedim. Halbuki o hapsedilmiş, herkesle görüşmekten men edilmişti. Tanıdıklarımın (Hallâc'ı görebilmek için) yardım istedim. Onlar da zindan görevlisi (seccân) ile görüştü. (Böylece) o, beni Hallâc'ın yanına

43 A.g.e., Rivâyet no: 59.

44 A.g.e., rivâyet no: 60.

götürdü. Zindana gardiyan nezaretinde girdim. Güzel bir hücre, hücrede güzel bir meclis ve güzel bir döşeme, hizmetçi gibi ayakta duran bir genç gördüm. Zindancıya, Şeyh'in nerede olduğunu sorunca.

"- Şu anda işi var, meşgul" dedi.

"- Burada kaldığı sürece Şeyh ne yapıyor?"

"- Şu kapıyı görüyorsun ya, işte o kapı hırsız ve ipsiz sapsızların (bulunduğu bölüme) aittir. Şeyh onların yanına girer, onlara va'z eder. Onlar da günahlarına tevbe ederler".

"- Şeyh'in yiyeceği nereden geliyor?"

"- Ona her gün, üzerinde her çeşit yemeğin bulunduğu bir sofraya hazırlanır. (Önüne gelen) yemeği bir süre seyrettikten sonra parmağıyla ona şöyle bir dokunur ve yemeği yemeden sofrayı kaldırılır."

Biraz sonra Hallâc yanımıza geldi. Onu yüzü pırl pırl, görüntüsü hoş, üzerinde heybet ve vakarlı bir şekilde gördüm. Bana selâm verdikten sonra,

"- Nêrelisin ey genç" diye sordu.

"- Şiraz'dan" cevabını verdim.

Şiraz'ın şeyhlerinden sordu, ben de anlattım. Sonra Bağdad'ın şeyhlerini sordu, onları da anlattım.

"- Ebu'l-Abbâb b.Atâ'ya söyle, şu yamalı elbiseyi saklasın" dedi.

Daha sonra nasıl olup da zindana girebildiğimi sordu, ben de anlattım. Derken (tam o sırada) hapishane müdürü endişeli bir şekilde içeri girdi. Hallâc'ın önüne kapanıp toprağı öptü. Hallâc, ona,

"- Neyin var" diye sordu.

O da,

"- Rüşvet alıp emirlerden birini hapishaneden çıkarıp yerine halktan bir adamı koymuştum. Beni Emirü'l-Mü'minin'e ispiyonlamışlar. İşte, boynum uçurulmak üzere ben de buradayım" cevabını verdi.

Hallâc,

"- Üzülme sana bir şey olmayacak" dedi. Ve adam gitti.

Hallâc odanın sofa kısmına geçti. Diz üstü çöktü, ellerini kaldırarak şehadet parmağıyla gökyüzüne işâret ederek,

“- Yâ Rab!” dedi. Sonra yanağı toprağa değenedek başını eğdi ve ağladı. Öyle ki göz yaşlarından toprak ıslandı, bayılmış gibi bir hâl aldı. Hapishane müdürü gelip “tamam affolundum” diyene kadar o hâl üzere kaldı.

O sırada Hallâc, sofanın bir ucunda oturmaktaydı. Sofanın öteki ucunda da bir havlu asıyordu. Hallâc (yerinden kalkmadan) elini uzatıp o havluyu aldı. Eli mi uzadı, yoksa havlu mu ona geldi. . . Bilemiyorum. Yüzünü onunla sildi. “İşte bu, ondan” dedim.⁴⁵

. 45 A.g.e., rivâyet no: 68.